

БАЛКАНСКАТА ВОЙНА: КАЛ, „ЕМИШИ“, ГОРОЛОМНО УРА СЛЕД ПАДАНЕТО НА ОДРИН

**Според записаното в дневника на Данаил Иванов Делипавлов
от село Равногор, Пазарджишко**

Господин Шалапатов,

Изпращам Ви това съобщение за случайно открит от мен ръкопис на един войник-участник в Балканските войни. Тъй като Вие проявихте интерес към него с намерение да го публикувате, то поради ограничения срок, който ми поставихте, Ви го изпращам в суров вид и с първите си впечатления. Моля за извинение, че не можах навреме да го проуча и поставя критичен апарат. Ако намирате за полезно и нужно, може да го публикувате с екипа си по Ваше усмотрение.

Оставам с уважение:

***Отец Петър Гарена (проф. дин Камен Гаренов,
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”,
катедра „История и археология“)***

От село Равногор познавах отец Руси. Беше ми съученик от семинарията. Беше някъде от селата на Ловешка епархия. Но го разпределиха в с. Равногор. Това беше една бедна енория и той също живееше бедно и притеснено. Заболя от диабет. Отрязаха му пръстите на единия крак, после целия крак, после и другия крак... Както можеше да се очаква, отиде си почти млад от тази болест. Бог да го прости! И ако някой си спомня за него, нека му запали свещ някой ден, в някой храм.

Отец Руси обичаше да се запилява из обрастите селски гробища и да прави панихиди над запустели, тревясали гробове, на неznайни за него хора. Веднъж ми каза, че правил панихида на някой си, който като млад паднал от коня и умрял. И наследници дали има и дали някой си спомня за него – не знаел... Повярвах му, защото образно казано – всъщност наследник му беше и отец Руси. Той беше от цигански произход, обичаше конете и никога нямаше да подмине човек на кон. Така че, ако е имало такъв човек и той е знаел – тази панихида се е състояла.

Някак си ми се е закачила тази случка и това е единствената ми пряка

представа за с. Равногор. И, както се казва в народния фолклор, „минаха години...”

Случайно или не, съвсем наскоро – началото на юли 2020-а, докато чаках отец Димитър по някаква работа при църквата „Св. Георги” в Хасково, се разговорих с жената, която поддържаше храма: Мария Данаилова, бивша детска учителка, на 76 години. Тя ми каза, че ме помнела като дете, но не била от Хасково, а са се преселили тук от Равногор, Пазарджишко, били бедни години и т.н.... Аз кимам там нещо, да върви разговорът... Казвам ѝ: Познавах от Равногор отец Руси. Тя с благодарност приема, че я слушам и се унася в спомени... „Моят дядо е умрял както си е свирел с уста и както си е яздел коня, паднал и умрял... Нищо не остави, бедни години... И гроба му не знам дали се знае.” Аз обаче нещо си спомням, не само за отец Руси, но и за една негова панихида, за един човек, който „паднал от коня и умрял”. И започвам да разпитвам.

Оказва се, че човекът е живял без никакви особени материални притежания и даже в бедност. Но е живял със българско самочувствие и гордост. В тези бедни години, когато, поради мизерия, потомството му се разпръсва, те успяват да съхранят единственото наследство, което им оставил – малък тефтер със записки от Балканската война. Щастливата случайност ме среща със 76-годишната Мария Данаилова, която ми даде възможност да се запозная със записките на нейния дядо и да ги коментирам.

Тъй като моите проучвания в последно време са съсредоточени върху Източните Родопи и Беломорска Тракия, то и бележките в „Дневника” ми бяха интересни, защото военната част, в която е служил, минава и през тази територия.

Прилагам въпросните войнишки записки, които са озаглавени от автора като:

ДНЕВНИК

на Данаил Иванов Делипавлов – с. Ясъ Кория¹,

Пещерска околия, Пловдивски окръг

„На 5, месец октомври 1912 г. излязохме на Света Петка заставата на Лъджене и открихме война. Същата вечер превзехме няколко поста. На 6 октомври минахме още няколко колиби и с. Якоруда. На 8 минахме още 5-6 часа и стигнахме с. Бабек. В това село имаше турски войници, скрити по къщите,

¹ Става въпрос за сегашното село Равногор.

и имаше военни работи: палатки, носилки, пушки и др. и всичко това криеха, но като разбраха, започнаха да горят къщите. Напоследък останали двама войници българи, турците излезли от джамията и ги убили. В това време се връща нашата пехота и ги избиват всички – около 40 души – и запалват цялото село, в което и няколко души, затворени в една къща, изгарят вътре.

От там минахме към реката Кара-Суф. Преспахме над нея на около 3 часа и продължихме пътя към село Елешница. Там заехме позиция с 16 оръдия срещу неприятеля и започна ужасен бой. В този ден нашата артилерия разруши 2 турски оръдия. Боят трая до вечерта и турците бяха принудени отдавна да отстъпят. Надвечер отстъпиха и нашата пехота зае тяхната позиция. Намерихме техните оръдия разрушени. В този ден аз отидох с конете за вода и тогава прекарах голямо щастие – пое се нов живот, наследих от Бога. Захвана тяхната пехота да стреля по помаците и щяха да ни избият всички батарейни коне, дори убиха някои войници и коне. Това беше на 9-10. В това сражение аз си изкълчих крака и на 10 октомври заминахме за село Якоруда в дивизионната болница.

На 11 и 12 октомври стояхме в същото село. На 11 октомври Мехомия беше принудена да се предаде и нашите войски я бяха заели. В него се бяха предали осем души турски офицери и около 600 души войници. На 13 октомври в Якоруда на почивка с Ангел Атанасов Пенчев. На 14-15 също болни в село Якоруда.

На 16 ме изписаха и заминах за частта. Минахме село Белица, Мехомия, отидохме в с. Баня. На 17 минахме село Добринище, град Банско, село Обадим и спяхме в село Кремен в едно стръмно дере, насадено с борика и имиши: орехи, сливи, круши и др. На 18 октомври минахме от село Кремен за село Брезник и там в това село намерихме сирене и масло. То се намира в една прекрасна котловина с големи имиши. Селяните бяха избягали. В него намерихме много ябълки, круши, орехи и вина, грозде и много други работи. Това село е турско, но е с прекрасни плодове. От там минахме в село Курнице, и то е в същото положение с много имиши. Подминахме и него и спяхме на къра. От там на 19 минахме град Неврокоп. Този град е оръжен град, който се беше предал. Той се намира до полите на Пирин планина. В него стояхме този ден. В този град имало много богати турци, но бяха

избягали всички от града надолу.

На 20 се записахме в полкови артилерийски парк. В този ден хляб още не бяхме получили, а имаше македонци, които идеха по града за плячка и един заловиха с един чувал леблебии и ние ядохме от тях този ден доста.

На 21 също в град Неврокоп. На 22 също. На 22 мина батареята и спяхме един час. От там на 23 минахме 6-7 часа и стигнахме в едно село Старчище. Намира се в едно също като ракитовското корито, обиколено с високи планини. Върховете на тази планина бяха покрити със сняг. На 24 спяхме 3 часа надград Серес. В тази местност беше голям студ. От там тръгнахме за града и в 12 часа стигнахме над града. Той е в струмишкото поле... 29 октомври. Този град е на добро място и красив изглед има от височината. В него има доста добри казарми: пехотински, кавалерийски и артилерийски войски. Този град е свързан с жп път от Кавала и град Демир-хисар за Солун. В град Серес стояхме на 26 и 27 октомври. Ходихме по него и го разгледахме доста. В този градима най-много турци и гърци, а българи са по-малко. Тук се ражда памук, маслини и смокини.

На 27 октомври вечерта в 5 часа заминахме от град Серес за град Солун. Този ход беше много грозен за всичката войска. Вечерта като тръгнахме в мрак. Времето беше облачно и захвана да вали. Месечина нямаше. Беше доста тъмно. Шосето беше все с калдъръм. На много места беше пропаднало и имаше много бутане с хора, а конете дори и падаха. От балкана слизат речици. Те бяха много залели пътя и на всички нозете им бяха пълни с вода. Като изминахме 3 часа място, все поле, опряхме до река Струма. Мостът беше разнебитен и войската не смееше да минава – вървяха все по 2-3 войници. Там ние стояхме с товарени коне 3-4 часа и времето все валеше, наоколо залято все с вода и нямаше къде да разтоварим.

След като минахме, вървяхме още 1-2 часа и се съмна, но пътят пак си продължаваше и към ручок стоварихме, та обядвахме и пак след два часа тръгнахме и вървяхме до 1 часа късно вечерта и стигнахме до село Долни Догованци. Там пристигнахме и дойде известие да се върнем назад, че Солун бил се предал на нашите и гръцките войски. От там се върнахме на 29 октомври, но на 30 стигнахме в град Серес пак обратно, но доста изморени

бяхме всички. На 31 октомври направихме почивка. В същия ден пристигнаха два ескадрона гръцка войска. Посрещнати бяха от гражданите и от нашите войски. На 1 ноември заминахме от град Серес за град Драма с влака, но само оръдията и прислугата, а конете с коневодите минаха по шосе за град Драма. Тръгнахме от град Серес първа, втора – Борно, трета – Ангиста, четвърта – Отегликос. От гара Ангиста до гара Отегликос минахме 4 тунела. Вечерта на 1 ноември слязохме в град Драма – пета гара.

На 2 ноември почивахме в град Драма. На 3 потеглихме от гр. Драма по железницата, но пеша, защото беше развалена линията. Вървахме цял ден. Минахме гара Кострин. Селото при тази гара беше обзаведено с хубави къщи и все нови. В този ден що място и села минахме! Всичката местност-нивите сети с тютюн. В Нусретлий минахме по обед. Вечерта стигнахме в гара Кузюкюлю, минахме го и спяхме при село Белчица. От там потеглихме на 4 ноември и стигнахме до гара Бук. Тя се намира при река Места. От село Белчица до гара Бук минахме пет тунела. Под гара Бук се появи неприятел. Там ги обстрелвахме и гонихме през гара Еникъой (Кръсто поле), от гарата надолу два часа до село Еникъой (Кръсто поле). Там стана пак голяма стрелба с турците. На 5 ноември в този бой ние не взехме участие, но вечерта два часа късно заемахме едно оръдие на един връх срещу турската позиция, която беше вече отстъпила. Още там са смрачи.

Тази турска позиция беше в едно турско село, което се казваше Курлари. Ние излязохме на 500 метра до селото на една височина с оръдието и с две роти пехота от девети полк, в който беше и капитан Ликоманов. Пехотата настъпи до селото във верига. Тръбата свири за настъпление. Всичката войска извика „Ура” и ние гръмнахме осем снаряда в селото. Пехотата настъпи и заеха цялото село. Имаше някой и друг турчин, но с вик и няколко изстрела избягаха, но раниха двама войници и един кон. Навлязоха в селото и го запалиха. Ние стояхме близо до съмване и си отидохме при батареята два часа рано преди съмнуване.

На 6 ноември товарихме за град Скече, но изминахме малко пространство. Спяхме в едно дере над селото Курлари. На 7 ноември минахме по това дере, но то беше доста дълго, каменисто и стръмно. В този ден и конете нямаха сено и ние нямахме хляб. Продължавахме пътя, но трудно – защото и хляб не получавахме,

па и вода нямахме. 4-5 часа път, който се взе за цял ден. Надвечер минахме по едно много лошо дере и след него стигнахме в едно селце – турско, беше доста хубаво уредено, но село. Изминахме от него на изток около два километра и стигнахме в град Скече. Този град е слепен до Родопите и над него има два манастира. Народността в града е българи, гърци и турци.

На 8 ноември – ден Архангеловден, стояхме в града. На 9 пак бяхме там. На 10 потеглихме от град Скече за град Гюмюрджина. Вървахме цял ден по пътя и спряхме в едно село турско, та преспахме. Там е и гарата Коюн-къой. На 11 ноември стигнахме в град Гюмюрджина. Минахме него и спяхме в едно пак турско село. На сутринта получихме заповед, че има неприятел, та захванахме на юг из балкана през гарата Демир-белиш.² От нея вървахме 10 километра и се отбихме в балкана на югоизток. Там замръкнахме, а и времето лошо: вали дъжд и вятър и като влязохме в една земя, в която се залеваха ботушите, не излизаха конете, но нямаше гладко място за пренощуване, та бяхме принудени да вървим до 12 часа. И ние, и горката пехота оставахме по шубраците и се пишманяхме до бога. Това беше на 12 ноември.

Най-после пристигнахме в едно турско село. Престояхме 4 часа в село Отолар³, но останаха доста коне по пътя, дори и хора измряха.

На 13 ноември потеглихме от селото Отолар за селото Менлик⁴. От селото Отолар потеглихме по едно дере с една доста черна желязна руда. Из това дере се отбихме на изток, после наляво. При изкачването на една малка височина видяхме една доста широка равнина със синьо-зелен цвят. Ние рекохме: гледайте какво широко поле настигнахме, а то не било поле, но било море. Вървахме около половин час и стигнахме до селото Менлик. Минахме от него на два часа и отидохме в град Деде-агач.⁵ Там се спряхме на казармите на запад от града. На 14 и 15 ноември стояхме в този град. Там видяхме доста параходи, дето ходят по водата. В тази местност има доста маслинен дървета. От там

² Сегашното село Вена, със старо име Демир-бейли в Беломорска Тракия, Гърция (б.м./

³ Става въпрос за с. Атарни в Беломорска Тракия, Гърция (б.м./

⁴ Става въпрос за с. Макри в Беломорска Тракия, Гърция (б.м./

⁵ Александруполис в Беломорска Тракия, Гърция (б.м./

потеглихме за Одрин по машината. На 16 спяхме в трена, където ме и валя дъжд цяла нощ в открити вагони на станция Фере⁶. Също и градът се казва Фере. От там тръгнахме на 17 минахме станция Бидикли. Там се влива и реката Марица в Бяло море. След това спряхме няколко часа в град Софлу. Там имаше много лозя и бубарство. Там нашите войски бяха заловили 13 хиляди турска войска с един генерал и около 200 души офицери.⁷ От там потеглихме и спяхме в трена на гара Димотика. Там има ветрова мелница. На 18 ноември потеглихме за гара Кулели-Бургас. Оттам се отбихме вдясно и минахме през река Марица и машината спря на гара Узун-кюпрю. Там слезнахме от трена и спяхме наблизко до гарата. На 19 ноември потеглихме за гр. Узун-кюпрю, но спряхме срещу града в едни турски големи складове, които бяха почистили за нас, зад моста Узун-кюпрю. Този мост е дълъг 1500 м. На 20 ноември стояхме в склада. До 24 също прекарахме в склада. На 23 дойдоха младите войници – 36 набор.

На 25 ноември напуснахме склада и отидохме в град Узун-кюпрю. Там стояхме у един грък. На 25 ноември аз се командироввах в парковия взвод за санитарен фелдшер. На 25 ноември минахме от града за едно село и в това село стояхме и очаквахме от ден на ден за свободата. Селото се наричаше Саранли. Там бяхме на квартира в една турска къща. Там стояхме до 10 декември. На 11 декември тръгнахме и минахме няколко села все турски и гръцки – 4-5 села. От тях по-главното беше Дерекьой... Вечерта спряхме в едно гръцко село – Субашкьой. Там стояхме на 12 и 13 декември. В една тясна стаичка бяхме 9 души. На 14 декември отидохме при батареята за лекарство в село Мюселим. От там се върнах в ротата в село Чоргай. После минахме през село Лефеджи и село Джамбазкьой.

На 20 декември заведох двама болни в град Хайрибол. Там се видяхме с няколко нашенци – Христо Узунов, Коста Анев. От там потеглихме за село Шевган. Там намерих полка. Спяхме там и от там потеглихме към град Гелибол на границата. Вървахме два дена и спряхме на 24 декември в едно турско изгоряло село, съсипано. Там ни застигна Рождество Христово.

⁶ Ферес в Беломорска Тракия, Гърция (б.м./

⁷ Става въпрос за с. Пеплос, със старо име Мерхамли в Беломорска Тракия, Гърция (б.м./и пленяването на Явер паша

На 24 ходих в батареята в село Балъкбой. Минахме през село Паламут. На 23 декември отстъпихме в едно турско село Мюстеджикбой. Тука стояхме и на Нова година. На 1 януари 1913 г. на Нова година хвана около две ръки сняг и то падна след два-три дни. От 4 до 15 януари стояхме в същото село. На 15 отидохме напред в едно гръцко село Сандекбой. Там прекарахме една вечер, но в трудно положение, защото имаше много пехота, защото искаха на селяните добитък. Времето беше много лошо, пътищата много кални. На 21 януари тръгнахме от село Мюстеджикбой за границата и за село Волак и стигнахме село Сакли. Тук стояхме 2 дни и минахме за село Гюледжик. Там преспахме една нощ и пак се върнахме в старото село Мюстеджикбой. Стояхме два-три дена и пак потеглихме за към морето. Една вечер спяхме в село Гюледжик и от там минахме за с. Еникбой – гръцко, но времето беше много студено и имаше виявица цяла седмица. Това беше на 4 февруари 1913 г. Живяхме в една тясна стая при гъркините и гърците. На 10 февруари отидохме в едно друго село Байрямич. Там бях в една добра къща при една баба. На 17 февруари хвана много сняг и времето беше много лошо. В това село останахме за по-дълго време. На 10 март чак научихме за нас скъпа новина. Дойде записка от командира на управлението, че свършихме границите и от там за подписване. На 13 март в 8 часа и 30 минути пристигна телеграма, че град Одрин е превзет.

На 15 научихме какво се занимавали в Одрин. Там те пленили 55 хиляди турски войници роби, 1200 турски офицери, 67 германски офицери, 17 румънски, 14 паши, 42 пленени робе български войници, 750 оръдия, 125 000 турски пушки и 200 картечници. От 10 февруари стояхме до 24 март в село Байрямич. На 24 отидохме до Бяло море в село Кавак. На 30 дойде Тодор Маргаров и се видяхме в село Кавак. Великден прекарахме в с. Кавак. На 16 март двама габровци се скараха и единият прободи другия в гърдите. Убиецът се казваше Стефан Георгиев, а другият Цанко Ангелов – двамата образовани хора. Раненият стоя в болницата 15 дни и го изпратиха в град Одрин при сестра му, която беше лекарка. На 18 май два часа подир пладне се чу изстрел от село Кавак, дете беше дивизията. Гръмогласно се чу „Ура”. Наскоро дойде до нас това „Ура”. Беше за мира тази минута.

На 20 май се върнахме от с. Кавак в Куручешме. От там на 21

минахме балкана и спяхме в едно турско село зад Кешан. От там минахме до Марица в един град Ипсала. Местността беше много добра. От там тръгнахме за град Ферен, минахме през Ференските бани (с. Лъджакьой).⁸ От там на 25 стигнахме град Дедеагач. Жътва имаше още на двадесети май по ечемичите. От Дедеагач снарядите и оръдията качихме в парахода, а конете и няколко души минахме по сухо през Гюмюрджина, Ксанти, Сарь Шабан.

В град Кавала. Този град е най-красивият, от който минахме в Европейска Турция. В него слязоха от парахода и потеглихме за град Драма. От Драма с трена до гара Демир-хисар, от там потеглихме пеш за три дена през Петрич за град Радомир. Там престояхме няколко дена и на 17 заминахме за боя със Сърбия и Гърция. Минахме през един връх и хванахме по река Вардар за гара Криволак. Това поле се поля със сръбска и българска кръв. Там убиха Никола Иванов Щърбев и Тома Рангелов Колашев. На 19 юни 1913 година в грозната атака със сърбите, които развихме и пропъдихме, дойде заповед да отстъпим за град Радомир и от там през балкана за град Горна Джумая. При полите на върха стана сражение и оставихме няколко полски оръдия и отидохме в едно поле. В него имаше един градец Пехчево – околийски град. Там прекарахме Петровден – ким в гората, ким в полето.

На 6 юли се захвана война с Гърция при град Пехчево. Там отстъпихме по слабостта на нашата слаба пехота, артилерийски огън. На върха Руен се задържахме и дойде и помощ – втора дивизия и 27 и 28 полк и доста артилерия. Там се закрепихме добре, отблъснахме гърците. 27 и 28 полк превзеха Пехчево и Берово. На 10 юли 1913 година артилерийският огън беше доста силен и тогава стана грозното убийство на кумеца Георги Щърбев. Една неприятелска граната улучи целта. Пробива щита и шрапнелната ракета и се запалват шрапнелите и izbива всичката прислуга, остават само двамина, които носели сандъци, а останалите 7 души убива на място на върха Руен. След туй се сражаваха още 7 дена и на 18 юли стана примирието. На 29 юли тръгнахме от позицията, минахме през село Царевичак и слязохме при реката Струма. Там хванахме по шосето и стигнахме в град Дупница на 31 юли и от там за София пеша. От там ни разпуснаха а се завърнахме в Ясъ Кория и загубвайки цялата война, без убитите другари: Никола Иванов

⁸ Става въпрос за с. Лутра (Траянополис) в Беломорска Тракия, Гърция (б.м./

Щърбев, Тома Рангелов Колашев, Георги Щърбев и др.”⁹

Допълнително пояснение: Дневникът явно е непълен и завършва без заключение. Приложеният текст е с автентичния диалектен изказ на автора. Селищата са с имената както той ги е посочил, като съм направил справка само за някои от тях. Както се вижда – няма никакъв политически коментар по мотивите на войната. На селския войник му прави впечатление повече земята, през която минават, какви плодни дървета – „имиши” има и др. Територията за него е „Европейска Турция”, а етническият състав на селищата е такъв, какъвто е в народните представи. Така например Скече – днешния град Ксанти, е представен по следния начин: „Този град е слепен до Родопите и над него има два манастира. Народността в града е – най-много гърци, после турци и българи най-малко.”

А всъщност е тъкмо обратното. В Ксанти най-многолюдно е българското население и това е запазено и досега. Неслучайно през Втората световна война седалището на областта при българската тогавашна администрация е било в Ксанти. С тази особеност обаче, че това българско население е с мохамеданско вероизповедание и не е било припознато като свое. Защото тогава войната в тази част на Балканите се е водела като „война на кръста срещу полумесеца”. Интересно е и това, че „на 13 март в 8 часа и 30 минути пристигна телеграма, че град Одрин е превзет. На 15 научихме какво се занимавали в Одрин. Там те пленили 55 хиляди турски войски роби, 1200 турски офицери, 67 германски офицери, 17 румънски, 14 паши, 42 пленени робе български войници...” и пр. Важни неща за селския войник са и снегът, природата около морето, което той за първи път вижда, и най-вече, че не е сам, а с роднините и съселяните, и много важно – колко са конете и какви жертви дават...

Не искам обаче да се впускам в забележки. Оставям автентичните войнишки записки като свидетелство на времето, така, както са написани. Вярвам, че такива спомени, запазени в семейните архиви на българите, дават допълнителни и цветни щрихи към миналото на Беломорска Тракия.

⁹ Вж. Личен архив на отец Петър Гарена. Военен дневник на Данаил Иванов от с. Ясъ Кория (Равногор) Пещерска околия.